

Srovnání a poznání

JINDŘICH FILIPEČ

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Uplatnění principu srovnání je jedním z bytostných rysů marxisticko-leninského způsobu myšlení a zkoumání, jenž je zakotven v samotných základech dialektického a historického materialismu. Je to princip, který logicky vyplývá z dialekticko-materialistického pojetí jednoty a rozmanitosti hmoty v jejím pohybu, jenž zakládá předmět jediné komplexní vědy, kterou je vlastně historie v nejširším smyslu slova. „Srovnáme-li tyto dvě krajně rozdílné věci — např. meteority a člověka — jednu s druhou,“ píše B. Engels, „tu přitom objevíme málo společného, nanejvýše, že oběma je společná tíže a jiné obecné vlastnosti těles. Ale mezi oběma je nekonečná řada jiných přírodních věcí a přírodních procesů, které nám dovolují doplnit řadu od meteoritu až po člověka a každému vykázat jeho místo v přírodní souvislosti, takto je *poznat*.“¹ Bylo to mimo jiné v této souvislosti, umožňující srovnání všech věcí a jevů jednotného materiálního světa, když Marx a Engels označovali dialektiku za nejdůležitější formu myšlení, „protože jediné ona skýtá analogon a tím i metodu pro vysvětlení vývojových procesů probíhajících v přírodě, celkových souvislostí předmětů z jedné oblasti zkoumání do druhé“.² Přitom ovšem klasikové marxismu v souladu se svým chápáním dialektiky uplatňovali komparativní princip nejen na oblast přírody a při analýze přírodních věcí, ale s respektováním příslušných specifických zákonitostí rovněž na „věci“ společenské a v neposlední řadě na člověka jako bytost po výtce společenskou. Uplatnění tohoto principu na poznání člověka v jejich dile je jen teoretickou a vědecky fundovanou reprodukcí nesčíslněkrát se opakujícího aktu sebepoznání

člověka v komparativním aktu společenské komunikace: „V jistém smyslu připomíná člověk zboží,“ poznamenává Karel Marx v *Kapitálu*. „Protože se nerodí ani se zrcadlem v ruce, ani jako fichtovský filosof: ‚Já jsem já‘, vidí se člověk nejdříve jako v zrcadle jen v jiném člověku. Teprve tím, že se octne k člověku Pavlovi ve vztahu jako k člověku sobě podobnému, začíná mít člověk Petr k sobě vztah jako k člověku. Zároveň se mu i Pavel jako takový, v celé své pavelské tělesnosti, stává jevou formou druhu ‚člověk‘.“³

Marx, Engels, Lenin a všichni jejich pokračovatelé aplikovali takto komparativní princip zejména jako nástroj poznání a jako nástroj revoluční přeměny společnosti. V této souvislosti systematicky srovnávali totožnost v rozdílu a rozdíl v totožnosti jednotlivých sociálně ekonomických formací, jevů a forem společenského procesu, a to v pohledech přesahujících hranice společenských systémů, státních zřízení, kulturních oblastí *jak v prostoru, tak v čase*. Srovnávací přístup je přitom podřízen *dialektice* jakožto nejobecnější metodě zkoumání zákonitostí všech forem pohybu hmoty, která vtiskuje marxisticko-leninskému uplatnění srovnávacích procedur svůj specifický charakter. Právě tímto charakterem se dialektickomaterialistická komparatistika odlišuje od pozitivistického analogizování a všelikého redukcionismu, který charakterizuje různé typy buržoazních srovnávacích směrů. Dialektický princip komparatistiky postihuje vnitřní spojitost kvantitativní stránky věci, jak ji kupříkladu rozebral K. Marx v souvislosti s dvojjedinou povahou zboží (směnná hodnota = kvantita, užitná hodnota = kvalita). V Marxově, Engelsově i Leninově způ-

¹ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 20. Praha 1966, s. 510.

² Tamtéž, s. 344—345.

³ Marx, K.: *Kapitál* I. Praha 1953, s. 70.

sobu využívání komparativní metody při vědeckém zkoumání hrála mimo jiné významnou úlohu matematika, jejíž číselné výrazy tito klasikové ovšem chápali jako *výsledek porovnání* objektivních věcných tvarů materiálního světa. Je to právě tento metodologický princip dialektickomaterialistického chápání komparace, jenž v dílech zakladatelů marxismu-leninismu nazečoval v zárodečné podobě a intenci trasy vyjádřenou v dnešní společenské vědě procedurami algoritmizace, simulace a modelování.

Jádro marxisticko-leninského uplatnění metody srovnání ovšem není v „příkládování“ (comparaison n'est pas raison), avšak v takovém *uplatnění kategorie totožnosti a rozdílu*, které prohlubuje poznání — od vnějškovosti jevů až k poznání a k nalezení podstaty zkoumaných jevů.

I při srovnání protikladných jevů nutno postihnout jak jejich rozdíly, tak jejich totožnost, to jest „zachytit protiklady v jejich jednotě“. To předpokládá chápat dialektiku srovnání historicko-geneticky jakožto „učení o tom, jak *protiklady* mohou být a jak bývají (jak se stávají) *totožné*, za jakých podmínek bývají *totožné*, přeměňující se jeden v druhý“.⁴

Je ovšem známo, že každé srovnání kulhá, neboť každá abstraktní pravda uplatněná v *každé* konkrétní situaci se mění ve frázi. Každé srovnání, zdůrazňoval Lenin, přirovnává jen jednu stránku nebo jen některé stránky srovnávaných předmětů nebo pojmů, abstrahuje dočasně a podmíněně ostatní stránky. Překonat tato úskalí a meze vlastní komparativní metodě znamená vyvarovat se pouhého „příkládování“ či analogizování; vyžaduje to — vedle uplatnění kategorie totožnosti a rozdílu — současně také *zvládnutí dialektiky obecného, zvláštního a jedinečného*.

Dílo klasiků marxismu-leninismu je nám v této souvislosti metodologickým východiskem a vodítkem pro pojetí světa naší doby v celé jeho jednotě a dialektické rozeklanosti.

Zdůraznili jsme, že princip a vědecké uplatnění komparativní metody ve společenské vědě je jednou z nepostradatelných

podmínek hlubšího poznání každého zkoumaného jevu. Musíme se však nejprve zmínit o hranicích, problémech a slabinách při uplatňování srovnávacích metod v buržoazní sociologii, se speciálním zaměřením na komparativní výzkumy v oblasti přimykající se k fenoménu životního způsobu. Naše kritické připomínky ke způsobu uplatňování komparativních metod, a zejména ke koncepci a provádění komparativních sociologických výzkumů v buržoazní sociologii nemají samozřejmě za cíl znevažovat princip komparativistiky jako takový. Právě naopak. Cesta k patřičnému zhodnocení a adekvátnímu začlenění srovnávacích metod i úspěšné rozvíjení mezinárodních a jiných komparativních výzkumů přímo předpokládá odstranění falešných východisek, nánosů, slabin a koncepčních omezení, které porůznu tento nanejvýš plodný heuristický a metodologický princip oslabují a začasté přímo diskreditují a — což je hlavní — vedou k tendenční deformaci obrazu skutečnosti.

Tak kupříkladu při srovnání participačních aktivit v třídně protikladných systémech současného světa neobstojí komparativní schéma „vládnoucí a ovládaní“ a s ním spojená představa o pouze jednosměrné vertikální ose decize a moci.⁵ Toto schéma není obecné, neboť neplatí pro socialistickou společnost, a to ani ve sféře institucí hospodářských (tj. např. v průmyslovém podniku), ani ve sféře institucí politických (tj. např. v působení orgánů lidové moci). V tomto smyslu je nutno jak v koncepci, tak v metodě výzkumu zachytit onen moment participačních aktivit, který plyne z faktu, že v socialistických zemích jsou výrobní podniky společenským, resp. družstevním vlastnictvím, což vtiskuje určitou specifickou pečeť všem druhům lidské aktivity, a to jak pokud jde o jejich aktivní účast v oblasti pracovní činnosti, tak pokud jde o jejich politickou participaci i účast na rozdělování a spotřebě národního produktu. Tento moment *horizontálního* rozložení moci je výrazem *demokratického* centralismu při řešení a

⁴ Lenin, V. I.: *Spsy*, sv. 38., Praha 1960, s. 111.

⁵ Na tomto schématu je založena zdrcující většina všech buržoazních sociologických a politologických srovnání typu kapitalismus — socialismus. Viz např.: Lammers, C. J.: *Strikes and Mutinies*:

A comparative study of organizational Conflict between rulers and ruled. In: Transactions of the Sixth World Congress of Sociology. Vol. IV. Evian 1970, s. 383—409; Bendix, R.: *Work and Authority in Industry*. New York — London 1956; a další.

samosprávě socialistické společnosti. Jeho existence ovšem nikterak neznamená, že tu nemá své místo rozměr vertikální, jenž vyžaduje nezbytný a historicky zcela zákonitý moment demokratického *centralismu* ve fungování socialistického společenského systému.

Kromě tohoto momentu participačních aktivit odlišujícího kapitalismus od socialismu je tu ještě moment druhý. Souvisí s historickou přechodností socialismu a společenských institucí, s určitou omezenou historickou etapou lidských dějin. Politická účast pracujících na řízení socialistické společnosti se v tomto směru kvalitativně liší od různých forem „participace“ na komunální politice v podmínkách státně monopolního kapitalismu. Buržoazní sociologové tento rozdíl buď popírají (v duchu konvergenčního formalismu), nebo jej připisují pouze zpětnovazebnímu působení ideologie, politické nadstavby a podobně. Bytostný rozdíl tu však tkví v objektivní povaze a v dějinném smyslu této činnosti, která je účastí na budování nového typu státu jakožto „státu – nestátu“, jakožto státu, jehož upevňování je cestou k jeho odumírání. Proto pouhé kvantitativní údaje o participačních aktivitách v různých společnostech nemohou samy o sobě nic vypovědět o tomto jejich dějinném smyslu, který má svým způsobem jednoznačný, z hlediska historie přímo pionýrský význam.

Buržoazní sociologická komparatistika většinou tuto rozhodující systémovou determinaci vylučuje. Je to jednak přirozené z hlediska její společenské funkce, jednak ovšem zajímavé, neboť často při vybrušování svých metod dospívá na samotný práh určitých metodologických postulátů, ale právě v tomto bodě naráží na své bariéry. Tak kupříkladu Przeworski a Teune konstatují, že pozorování empirických dat v komparativních výzkumech musí být chápáno vždy v relaci k určité zvláštní sociální jednotě, a jako příklad ovšem uvádějí, že je nutno rozlišovat význam a funkci vzdělání pro politickou participaci v Asii na straně jedné a v Jižní Americe na straně druhé.⁶ Není pochyb o tom, že existují

rozdíly mezi kulturní tradicí a kulturním „okruhem“ Asie a Jižní Ameriky, avšak nerozlišené uplatnění těchto tak globálních kategorií, a to ještě navíc v kontextu s uvedenými fenomény, je naprosto vágní a celkem neplodné. V citované publikaci však bychom marně hledali pokus o naznačení skutečné podstatné systémové vazby, totiž vazby na určitou sociálně ekonomickou formaci, a zejména na systém socialistické společnosti.

Scheuch i Converse a jiní buržoazní sociologové věnovali mimořádnou péči zdůvodnění volby jednotlivých měst z 12 zemí pro komparativní výzkum časového rozvrhu dne: uvedli, v čem byla spatřována kritéria srovnatelnosti z hlediska jejich velikosti a podobně. Oba si pak dali hodně práce, aby dokázali nejružnější období, např. mezi ukazateli v USA a SSSR, mezi Francií a některými socialistickými zeměmi, mezi všemi zaměstnanými a všemi nezaměstnanými skupinami populace – a to všechno při naprostém ignorování jak zásadních *rozdílů* mezi odlišnými sociálně ekonomickými systémy, tak i zásadní *shody* uvnitř jednotlivých sociálně ekonomických soustav. Otázka uplatňování principu srovnatelnosti totiž není jen věcí konvence či libovůle při výběru jednotlivých aspektů a rovin komparovaných objektů. Jde tu také o různé stupně *podstatnosti* kritérií při srovnání. Tak např. pro fyzika je třeba pro srovnání Moskvy, New Yorku, Prahy a Tel Avivu kritériem srovnání stupeň varu vody závisující na různých atmosférických podmínkách. Ale to je právě jenom jeden komparativní řez skutečností z jistého hlediska oprávněný, ba nutný a pravdivý, ovšem z hlediska společenské teorie nepodstatný a zcela nerelevantní. Města, to jsou především *společenská seskupení*, a proto pro komparaci života městské populace jsou podstatná jiná kritéria. Proto např. podstatné v takovém srovnání je, že z hlediska společenského systému a způsobu života lidí je *střední město* Olomouc *blíže velkoměstu* Moskvě, právě tak, jako je pod zorným úhlem téhož kritéria *vzdálenější střednímu městu*, jako je americký Jackson.

⁶ Przeworski, A. – Teune, H.: *The Logic of Comparative Social Inquiry*. New York. London, Toronto, Sydney 1970, s. 8.

Jak už to často bývá, Scheuch neoprávněnou extenzí, a tedy i dezinterpretací racionální problematiky chce dosáhnout zmíněného již ideologického záměru.

V čem je racionální jádro problému? V rámci kapitalistického systému a nikoliv „industriální“ společnosti platí, že rozdíly „uvnitř země jsou větší než rozdíly mezi zeměmi“, ⁷ protože tento systém vede k hluboké vnitřní diferenciaci kapitalistických společností, která se s rozvojem vědeckotechnické revoluce — byť často v modifikovaných podobách — dále *prohlubuje*.

V rámci socialistického systému se postupně uskutečňuje proces, který má odlišné charakteristiky; s rozvojem vědeckotechnické revoluce dochází ke zmenšování rozdílů jak mezi sociálními skupinami uvnitř jednotlivých zemí (na bázi změn sociálně třídní struktury), tak mezi jednotlivými socialistickými zeměmi (překonáváním odlišností plynoucích zejména z různého stupně industriálního rozvoje té které země ve chvíli jejího historického „startu“ směrem k socialismu). Tyto odlišné vývojové trendy se projevují v *prohlubování rozdílů* mezi společenskými systémy, a nikoliv, jak chce dokázat Scheuch, v zanedbatelnosti jejich vlivu.⁸

Tyto skutečnosti nelze ovšem postihnout ani technikou časového snímku, ani jedním statickým řezem skutečností. Rovněž pouhá účast či „zahrnutí“ údajů ze zemí s různým společenským zřízením nemůže automaticky „vyjevit“ jejich vliv na zkoumané proměnné, neboť rozhodující je, co se chce zkoumat, s jakými hypotézami se do výzkumu vstupuje, jaké procesy se považují za signifikantní — a tím je pak určen i výběr dat, jež mají být porovnávána.

V těchto souvislostech je třeba zdůraznit zásadní význam komparativních výzkumů mezi *socialistickými zeměmi* pro celou strategii komparativních výzkumů typu kapitalismus — socialismus. Tato fáze je nezbytná právě pro „vyloupení“ onoho kvalitativně nového specifika dějinného pohybu, které je vlastní socialistickému společenskému systému, pro hlubší poznání zákonitostí jeho rozvoje a mechanismů jeho

fungování. Podstatné vazby mezi charakterem společenského zřízení a utvářením socialistického životního způsobu nelze verifikovat jinak než porovnáním vývoje v různých socialistických zemích. A právě ty vazby, tendence a jevy, které se ukáží shodné, opakují se, musí vejít do komparativních výzkumů mezi kapitalistickými a socialistickými zeměmi jako indikátor společenských procesů, o nichž předpokládáme, že jsou vlastní socialismu.

Co můžeme od srovnávacích výzkumů typu kapitalismus — socialismus očekávat, s jakými cíli je spojovat? Mohou — jsou-li adekvátně koncipovány — ožřejmit, s jakou hloubkou a intenzitou ovlivňuje charakter společensko-ekonomického zřízení vývoj jednotlivých společenských jevů, jednotlivých sfér života společnosti, tříd, skupin a individuí, jaká je konkrétní podoba odlišnosti, jaká je míra shod či podobností, jaká je intence dějinného pohybu.

Jsou tedy významné pro hlubší pochopení minulého vývoje, cesty, kterou socialistické země prošly po linii výstavby nové společnosti, pro adekvátní zhodnocení dosažených výsledků. Ve smyslu hlubšího pochopení minulého vývoje mají i svou relevanci pro předvídaní budoucnosti. Jsou však čím dále tím méně relevantní z hlediska *akčního*. Socialistické společnosti, rozvíjející se způsobem odlišným od kapitalismu, mají sobě vlastní mechanismy fungování, rozpory spojené s tou kterou vývojovou fází, sobě vlastní zdroje jejich řešení.

V tomto kontextu vystupuje svébytný a nezastupitelný význam komparativních výzkumů mezi socialistickými zeměmi, které se postupně stávají i zdrojem prognostických úvah. Komparativní výzkumy mezi socialistickými zeměmi jsou nezbytné jak pro hlubší pochopení zákonitostí vývoje socialismu, tak jako zdroj informací pro optimalizaci rozhodování a pro vypracovávání prognóz; bylo by chybou redukovat jejich funkci pouze na přípravnou mezikritériu komparací typu kapitalismus — socialismus.

Jednou z prvních vlastovek byl sovětsko-polský komparativní výzkum sociálních

⁷ Scheuch, E. K. — Meyersohn, R.: *Soziologie der Freizeit*. Köln am R. 1972, s. 210.

⁸ „Elementární sociální role uvnitř obecného spo-

lečenského typu industriální společnosti jsou významnější než utvářející síla (Prägekraft) určité politické nadstavby.“ (Citované dílo, s. 210.)

problémů práce a výroby,⁹ zajímavý i z hlediska životního způsobu, neboť se zabývá jak řadou aspektů práce (sociální faktory výběru profesí, vztahy mládeže k práci, řízením v průmyslovém podniku atd.), tak otázkami vzdělání a kultury pracujících průmyslového závodu, volného času a kultury i životem ženy na závodě a v rodině.

Jak uvádí Osipov a Szczepański v úvodu, „v centru pozornosti tohoto výzkumu jsou problémy, které mají zásadní význam pro analýzu zákonitostí rozvoje socialistické společnosti“.¹⁰

Jsou to především zákony a mechanismy fungování socialistické výroby propojené s radikálními změnami v charakteru a cílech práce (vyplývající z různých výrobních poměrů) a s daleko pomalejšími změnami v obsahu práce (vázané na kvalitativní přestavbu technické báze výroby), na něž se soustřeďuje pozornost autorů. Na konkrétním materiálu je ilustrováno, že fungování výroby předpokládá překonání řady reálných protikladů růstu, jejichž poznání má ohromný praktický dosah“¹¹ (např. protiklad mezi obsahem práce dělníků — jenž v různých kombinacích spojuje tvůrčí a mechanické funkce — a růstem jejich kulturní a vzdělanostní úrovně).

Zároveň výzkumné práce ústí v řadu závěrů, které by jako nosné hypotézy měly či mohly vejít do komparativního výzkumu typu kapitalismus — socialismus. (Např. jeden ze závěrů zní: „Společenská forma výroby a společenská forma přivlastňování vytvářejí nezbytné podmínky pro bezprostřední a trvalé kooperativní vazby mezi souhrnným dělníkem, v čemž tkví i základní prostředek rozšiřování a růstu výroby“).¹²

Výzkum sám má některá omezení, zejména metodologického rázu. o nichž hovoří sami autoři, neboť jednotlivé problémové okruhy jsou zpracovávány metodami, jež vytvářejí v různé míře předpoklady pro komparaci.

Jak naznačuje K. Žigulski, i takovýto typ srovnávacích výzkumů má své závažné metodologické problémy; upozorňuje na nejcharakterističtější:

a) problémy lingvistického (a ovšem také sémantického) rázu, související s významnými posuny při překladu dotazníku, který je zformulován v souladu s lingvistickými normami určitého jazyka,

b) neidentičnost sociální struktury socialistických zemí — problém, který se znásobuje v komparacích zemí s různým společenským zřízením,

c) různost kulturních tradic, mravů a zvyků, které významně ovlivňují chování lidí.¹³

Závažný pokrok v koncepci projektu sociologického srovnání typu kapitalismus — socialismus i v samém jeho provádění představuje mezinárodní srovnávací výzkum na téma *Automatizace a průmysloví dělníci*, jehož koordinaci a organizaci převzalo Vídeňské středisko pro výzkum a dokumentaci ve společenských vědách.¹⁴

Ačkoli tematika tohoto komparativního výzkumu není nijak explicitně zaměřena k otázce způsobu života v jeho celku, považujeme za nutné se o něm zmínit, a to ze dvou příčin. Především proto, že v rámci jeho příprav poprvé vystoupila výrazně do popředí koncepční a metodologická kritéria komparace prosazovaná zúčastněnými představiteli socialistických zemí, a za druhé také proto, že některé důležité aspekty tohoto výzkumu mají přece jen svůj bezprostřední i zprostředkovaný vztah k problematice způsobu života a jeho rozbihavosti v různých sociálně ekonomických soustavách. Máme tu na mysli sledování takových ukazatelů v tomto výzkumu, jako jsou vliv automatizace na hospodářské rozhodování, na vztah dělníků k práci a životu, na uspokojení z práce, a zkoumání dalších důsledků automatizace v pracovní i mimopracovní sféře života lidí v současném třídně rozděleném světě. I když ve

⁹ Jeho výsledky jsou publikovány v knize *Socializace problémy práce a výroby* (pod redakcí G. V. Osipova a J. Szczepańskiego). Moskva — Warszawa 1969.

¹⁰ Citované dílo, s. 5.

¹¹ Citované dílo, s. 15.

¹² Citované dílo, s. 8.

¹³ Citované dílo, s. 489—490.

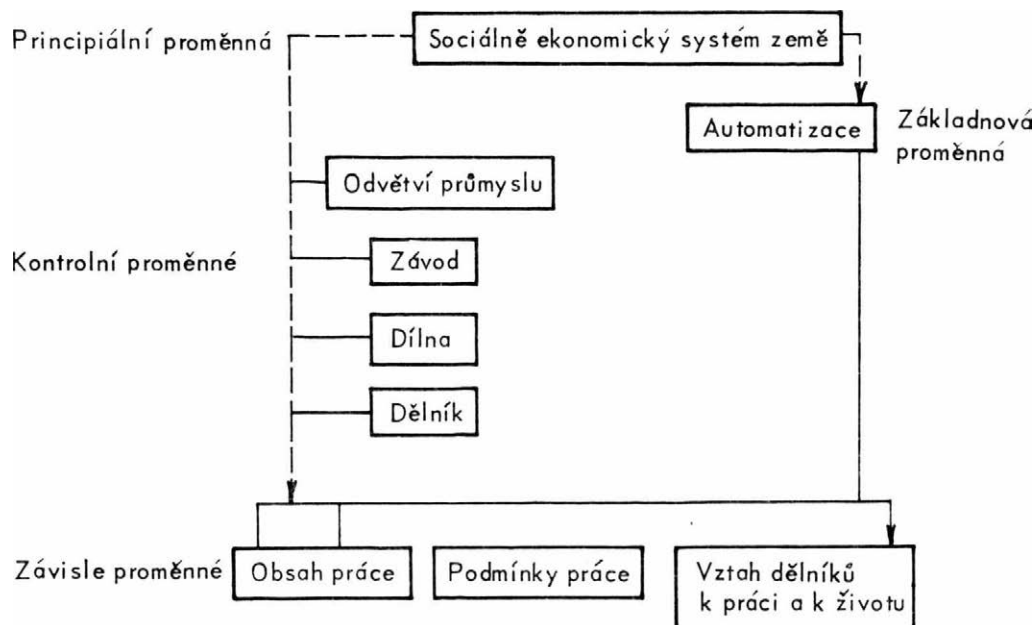
¹⁴ Jde o rozsáhlý komparativní výzkum týkající

se mnohotvárných důsledků automatizace na průmyslové dělníky v kapitalistických a socialistických zemích, jehož se účastní 15 zemí (Maďarská lidová republika, Polská lidová republika, Sovětský svaz, Socialistická federativní republika Jugoslávie, Československá socialistická republika, Rakousko, Dánsko, Itálie, Finsko, Francie, Německá spolková republika, Švédsko, Spojené státy severoamerické a Japonsko).

chvíli, kdy byl psán tento článek, jsme měli po ruce jen některé předběžné výsledky tohoto dosud neukončeného výzkumu, přece jen je zřejmé, že jím získané zkušenosti jsou i z našeho hlediska velmi podnětné.¹⁵ Tento výzkum představuje

falešném východisku zabudovalo určitou apriorní odpověď na hypotézu celého výzkumu, která měla teprve jeho průběhem být prověřena. Tato schválená hypotéza zněla: „Politický a sociálně ekonomický systém země podstatně působí a bude pů-

Schéma 1

srovnání ze dvou hledisek: Zkoumá a) postavení shodných kategorií pracovníků neautomatizovaných a automatizovaných provozů (jednoho podniku či různých podniků); b) totéž v podmínkách různých zemí a sociálně ekonomických soustav. V čem spatřujeme významný pokrok zaznamenaný v tomto výzkumu? Také zde totiž zprvu představitelé zúčastněných kapitalistických zemí v duchu zavedené rutiny usilovali o prosazení komparativního modelu, který by neodrážel závislost důsledků a průběhu automatizace na sociálně ekonomickém systému té které země, a naopak, který by takové závisle proměnné, jako je obsah práce, podmínky práce a vztah dělníků k práci a k životu, vyvozoval přímo z automatizace pojaté v duchu jakési nezávisle proměnné. Toto schéma již právě ve svém

sobit jak na zavádění a rozvoj automatizace, tak na její sociální důsledky.“ Uvedené schéma však již dopředu determinuje apriorní odpověď, podle níž jako by závisle proměnné byly spojeny s procesem automatizace přímo, a nikoli prostřednictvím určité konkrétní sociálně ekonomické formace. Návrh komparativního schématu sovětských vědců tuto koncepční deformaci korigoval ve smyslu znázornění na schématu 1.

Samozřejmě, že toto schéma narazilo na námítky plynoucí zákonitě z celé dosavadní tradice provádění mezinárodních komparací v buržoazní sociologii. Byla tu však naznačena jediná trasa, která může vyvést sociologickou komparatistiku z bludného kruhu zcela redundantního apriorismu spočívajícího v zakládání takových výzkumů,

¹⁵ Viz stať Usenin, V. I. — Nočevnik M. N.: *Automatizace a průmysloví dělníci* (některé otázky me-

todiky mezinárodního srovnávacího výzkumu). *Sociologický časopis* 10, 1974. č. 1, s. 11–12.

kteřé vždy znovu a znovu svými předem usměrněnými koncepcemi a procedurami ovlivňují také své výsledky a s nimi ovšem některé tendenční „zaprogramované“ výpovědi. Sovětský přístup k tomuto výzkumu považuje k prověření hypotézy za nutné „prozkoumat nejen technologické faktory, ale také formy a metody vlivu státu, společnosti a soukromých organizací na rozvoj automatizace v různých zemích“ a spolu s tím objasnit zkoumané otázky se zřetelem k „mnoha sociálně ekonomickým faktorům... k formám vlastnictví výrobních prostředků, postavení a právům dělnických organizací, stupni účasti pracujících na řízení výroby, k zárukám zaměstnanosti a platným systémům sociálního zabezpečení a lékařské péče o pracující“.¹⁶

Pochopitelně, že teprve celý další výzkum a mimořádně obtížné probíjování těchto vskutku vědeckých kritérií ukáže, nakolik se celé toto mimořádně záslužné úsilí obrazí ve výsledcích a interpretacích výzkumu. Ukazuje se také, že naprosto převládající metoda anketního dotazníku bude muset být zásadně doplňována kontrolními údaji o objektivních ukazatelích a jejich analýzou, která může vnést do výsledků ankety některé podstatné korektury odrážející rozdíl mezi „prožíváním“ určitého stavu a tímto objektivním stavem samým. Kapitolou pro sebe jsou přitom značné nepřesnosti verbálního vyjádření tazatele i dotazovaného a ovšem vážné problémy spjaté s různým výkladem některých pojmů v různých systémech, případně s jejich konfúzností, nepřesností a v některých případech dokonce nepoužitelností.

Kolektivním a integrovaným úsilím vědců socialistických zemí spolu s některými dalšími marxisty z kapitalistických zemí se tak krok za krokem daří budovat základy vědecké komparistiky různých fenoménů soudobé společnosti směřující postupně k stále adekvátnějšímu a hlubšímu uchopení společenské reality a její rozbihavosti ve srovnávacím typu kapitalismus – socialismus. Provedené empirické výzkumy i teoretické analýzy – byť zatím nepočtené – umožňují shrnout některé základní principy, jež vyznačují obecnou

podstatu tohoto směřování a jež také umožňují koncipovat, provádět a interpretovat komparativní výzkumy v duchu marxismu-leninismu. V tomto souhrnu se rýsuje pět hlavních principů, které tu jsou přirozeně formulovány právě jako pouhé principy, jež jednak vyplývají z dosavadní zkušenosti, jednak předpokládají (a vlastně již dnes zčásti v sobě nesou) příslušné rozvedení a naplnění celou řadou konkrétních určení metodologické i věcné povahy.

1. Každý komparovaný společenský jev je bytostně vázán na určitý společenský systém, působící především a v podstatě jako určitá konkrétní sociálně ekonomická formace.

2. Některé analogické společenské jevy mají v různých sociálně ekonomických kontextech systémů různé významy a funkce (nejvýraznější příklad jsou mass-media a celý systém šíření kulturních hodnot); v různých systémech vznikají, existují a rozvíjejí se některé nové, specifické a historicky jedinečné jevy (v socialistických zemích jde zejména o jedinečnou roli komunistické strany a dělnické třídy při programování a řízení celospolečenských procesů a všechny důsledky plynoucí z faktického zespolečenštění výrobních prostředků).

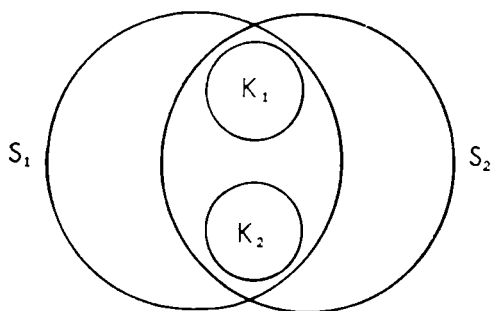
3. Některé kvantitativní ukazatele mají v různých systémech odlišné kvalitativní určení, plní různé společenské funkce a i jejich dynamika je v některých ohledech rozdílná; některé formálně shodné jevy jsou nositeli odlišných až diametrálně protikladných obsahů.

4. Adekvátní srovnání předpokládá nejen komparaci společenských jevů v jejich statickém začlenění do systému, nýbrž také v jejich diachronickém, tj. historicko-genetickém pohybu; to znamená mimo jiné aplikaci srovnávacích metod nejen v prostoru, ale také v čase (v retrospektivním, současnostním a prospektivním aspektu každého jevu); historicko-genetický pohled vyžaduje (např. ve vztahu kmen – smečka) správné stanovení strukturálního izomorfismu i podstatných rozdílů daných různými kvalitativními úrovněmi jednotného materiálního světa.

¹⁶ Citovaná stať, s. 17–18.

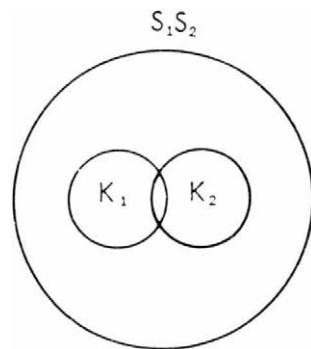
5. Každý společenský jev nutno zkoumat jako moment, faktor či komponentu v mnohorozměrném systému vztahů (mnohohodnotných i zpětnovazebných), přičemž zásadní poznávací i akční význam tu má správné určení hierarchie komponent, a to nikoli ve smyslu kondicionálně funkcionální závislosti, nýbrž na deterministické, historickomaterialistické bázi dialekticky pojatého principu kauzality.

Model A:

Vycházejíce z těchto principů, můžeme se dopracovávat stále přiměřenějších modelů srovnání životního způsobu pro potřeby komparativních výzkumů typu socialismus — kapitalismus. Jako zcela nevyhovující se pak ovšem jeví například takové dosud porůznu dosti běžné komparativní modely, které výskyt určité komponenty životního způsobu v různých systémech prakticky chápou jako mechanickou

případně ke své krajní konvergenční intenci:

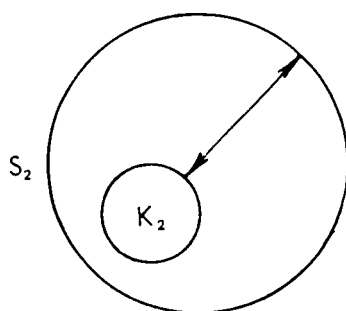
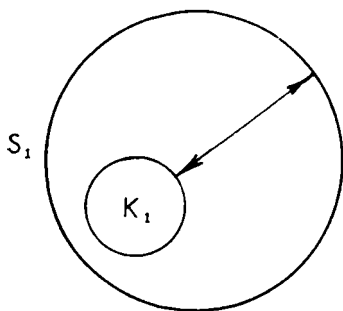

Tyto principy platí přirozeně rovněž pro srovnání způsobu života v různých společenských systémech současného světa. Jenom komparativní metoda založená na

reprodukcí ve smyslu metafyzicky pojaté totožnosti (viz model A).

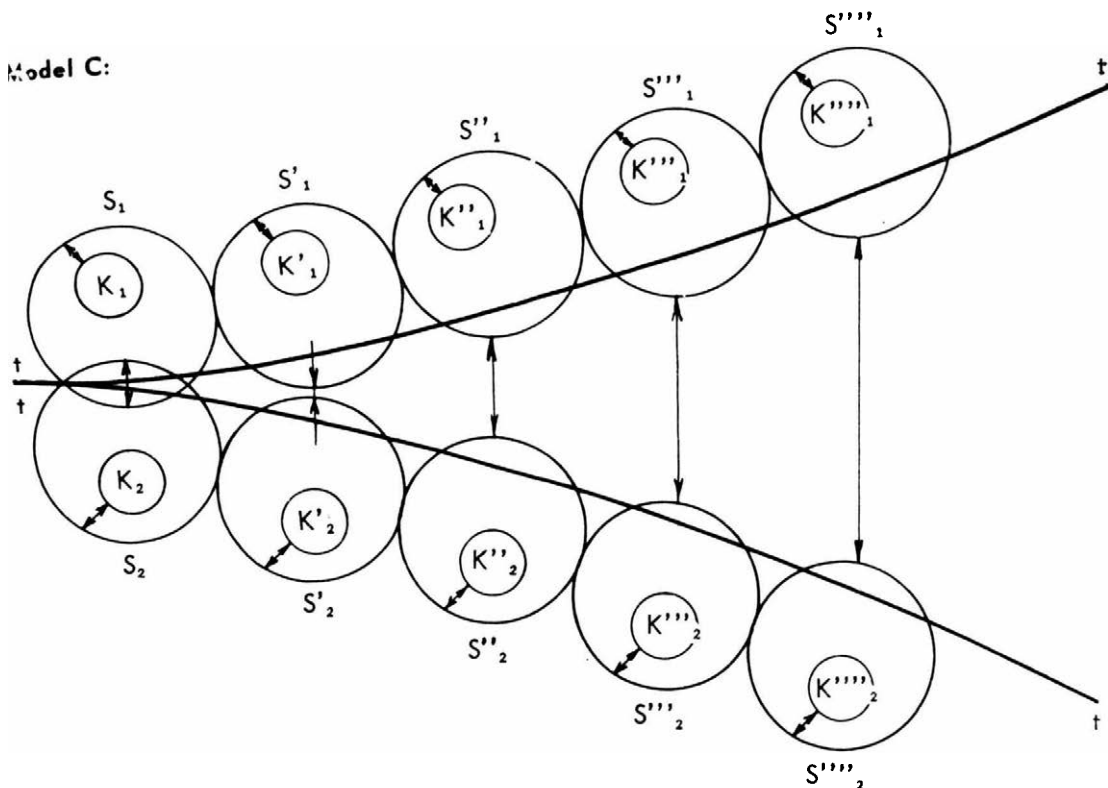
Tento komparativní model představuje mechanické přenesení komparace takových

Model B:

těchto principech umožňuje pravdivě postihnout rozbíhavost způsobů života v současném světě, a to jmenovitě v souvislosti s organickým spojením vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu.

jevů, jako je např. znečištění vzduchu, oceánů či územních ploch, jež jako přechodný výsledný fakt připomíná svou distribucí Eulerovy kruhy (či dokonce se jeví jako globální nadsystémový jev). Ve skutečnosti ovšem tento komparativní model

není adekvátní ani pro uchopení těchto ekologických jevů (pokud jde o jejich společenské příčiny a řešení), a tím méně může sloužit jako nástroj srovnání různých a stále odlišnějších způsobů života.

Podstatné přiblížení skutečnosti představuje jiný model, který například v rozvedení na fenomén automatizace uvádějí ve výše citované stati sovětsí vědci Usenin a Nočevnik. Jádrem tohoto komparativního modelu je v postižení systémové vázanosti komparovaných jevů, což ve vztahu ke srovnání analogických komponent životního způsobu je znázorněno v modelu B.

I tento model však nepostihuje některé důležité momenty skutečnosti. Nevyjadřuje historický pohyb srovnávaných komponent, postihuje jen zčásti jejich zásadní rozbíhavost a zrod specificky nových svérázných kvalit zkoumaného jevu v tomto diachronickém komparativním rozměru. Schematické vyjádření těchto momentů by předpokládalo rozvinutí temporálního modelu, jenž by přibližně sledoval podobu znázorněnou modelem C.

Podtrhujeme, že i tento temporální model postihující rozbíhavost trajektorií životního způsobu naznačuje pouze některé, byť i principiální rysy komparovaného jevu. Není zde také sledována snaha vyčerpát celou složitost vzájemných souvislostí jednotlivých komponent, jejich hierarchii a kauzální vazby. Není postižen zrod nových komponent ani historicky konkrétní asynchronie ve vývoji komparovaných jevů a komponent. To vše by vyžadovalo další propracování a vícerozměrné, komplexnější znázornění. Podstatná myšlenka modelu C je však spjata s úsilím o pozitivní překonání neadekvátního principu komparací typu socialismus – kapitalismus, podle něhož jako by jedna společnost měla na věčné časy dohánět druhou. Ve skutečnosti však socialismus si nelze představovat jako běžce, který beznadějně dohání překonané cíle kapitalismu, nýbrž spíše – obrazně řečeno – jako běžce, který běží zásadně jiným směrem, jinou cestou a jinam než kapitalismus. Tyto obě trajektorie ve vývoji současného světa, představujícího vnitřně rozečkanou

dialektickou jednotu protikladů, jsou také materiálním základem jeho odlišných interpretací. Jen jedna z nich má skutečnou budoucnost. Je to ona interpretace, která je rozluštěnou hádankou lidských dějin a přitom současně ví o tom, že jí je.

Резюме

Филипец И.: Сравнение и познание

Статья отвечает на серьезные вопросы, стоящие перед марксистско-ленинской социологией в области сравнительных исследований. Автор указывает на то, что сравнение является одной из существенных черт марксистско-ленинского мышления и исследования. Классики марксизма-ленинизма изучали тождество в различии и различие в тождестве отдельных явлений и форм общественной жизни и их развития в пространстве и времени. Сравнительный подход притом подвергается диалектике как самому общему методу исследования. При сравнении разных явлений и отношений необходимо исходить из категорий общего, отдельного и единичного. Именно в этой области проявляются самые большие недостатки буржуазной компаратистики, которая не в состоянии понять реляционную системную обусловленность сопоставляемых явлений относящихся к различным общественно-экономическим формациям. Использование принципа сравнимости не является делом произвола или случайности при выборе отдельных аспектов и плоскостей сравниваемых объектов. Дело здесь касается разных ступеней существенности критериев при сравнении. Затем автор показывает, как можно плодотворно и научно сравнивать участие в общественной жизни, разные изменения социальной структуры или образ жизни как между социалистическими странами взаимно, так и исследовать аналогичные явления или виды деятельности в разных общественно-экономических формациях. Он высказывается за осуществление международных сравнительных исследований типа капитализм — социализм, а именно при условии соблюдения того, что в качестве принципиальной переменной понимается и анализируется социально-экономическая система данной страны. Автор дает формулировку 5 основных принципов для осуществления международных сравнительных исследований: 1. Каждый сравниваемый элемент связывается с определенной общественной системой. 2. Некоторые аналогичные общественные явления носят в разных социально-экономических контекстах систем разные значения и функции, причем в разных системах возникают, существуют и развиваются некоторые новые, специфические и исторически единичные явления. 3. Некоторые количественные показатели имеют в разных системах отличное качественное определение и некоторые формально одинаковые феномены являются носителями различных и противоположных содер-

жаний. 4. Сравнение должно носить историко-генетический характер. 5. Каждое общественное явление надо изучать как момент, фактор или компонент многомерной системы отношений, причем принципиальное значение познания и действия имеет правильное определение иерархии компонентов, понимаемых на основе исторического материализма в детерминистском и каузальном плане. Принцип историзма, в свою очередь, привел автора к выработке темпоральной модели (модель С), которая более адекватно отражает возрастающую дивергенцию образа жизни в противоречивых социально-экономических системах современного мира.

Summary

Filipeć J.: Comparison and Cognition

The present paper gives an answer to the relevant issues faced by Marxist-Leninist sociology in the area of comparative research. Comparison is shown to be one of the essential features of the Marxist-Leninist mode of thinking and investigation. The classics of Marxism investigated identity in the diversity and diversity in the identity of phenomena and forms of social life and their development in space and time. Here, the comparative approach is subordinated to dialectics as the most general research method. In comparing various phenomena and relations, it is necessary to proceed from the category of the general, the particular and the unique. It is in this very area that the most serious shortcomings of bourgeois comparative research manifest themselves: this fails to grasp the decisive system determination of the compared phenomena relating to various socio-economic formations. The application of the comparability principle has nothing in common with arbitrariness or convention in selecting individual aspects and levels of the objects compared. Herein, various degrees of substantiality of the criteria applied in comparison are involved. The possibility of a senseful and scientific comparison of e. g. political participation, various transformations of the social structure or the way of life among socialist countries is discussed, as well as the examination of similar relations or activities in various socio-economic formations. The notion is advanced that international comparative research of the type capitalism-socialism should be carried out under the condition that the socio-economic system of the given country is conceived and analysed as the principal variable. Five basic principles of carrying out international comparative research are formulated: 1. each compared phenomenon is substantially linked with a specific social system; 2. certain analogous social phenomena have different significations and functions in different socio-economic contexts, while certain new, specific and historically unique phenomena originate,

exist and develop in various systems; 3. certain quantitative indicators have a different qualitative determination in different systems, and certain formally identical phenomena are bearers of different and sometimes even diametrically opposed contents; 4. comparison must be historically genetic; 5. each social phenomenon is to be studied as a moment, factor or component of a multidimensional system of relations, while the correct defi-

nition of the hierarchy of deterministically and causally conceived components has a fundamental cognitive and operational significance. The principle of historism was conducive to the elaboration of a temporal model (Model C) which more adequately grasps the growing divergence of the ways of life in contradictory socio-economic formations of the present world.